

Dr hab. Marek Romaniuk

Bydgoszcz

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Piotra Falkowskiego
pt. „ Akta osobowe w II Rzeczypospolitej na przykładzie Magistratu miasta
Bydgoszczy”

1. Temat.

Rozprawa doktorska Pana mgra Piotra Falkowskiego pt. „ Akta osobowe w II Rzeczypospolitej na przykładzie Magistratu miasta Bydgoszczy”, przygotowana pod kierunkiem dra hab. Waldemara Chorążyczewskiego, prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu przy udziale dra Hadriana Ciechanowskiego, to opracowanie gruntowne i adekwatnie obszerne. Dotychczas zagadnienie to nie było obiektem całościowych badań przedmiotowych, a zatem nie doczekało się odrębnego archiwalnego opracowania monograficznego. Za obiekt dociekań naukowych mgr Piotr Falkowski obrał zespół archiwalny, który w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy ma zasadnicze znaczenie historyczne i badawcze. Niezmiennie od wielu lat cieszy się stałym zainteresowaniem użytkowników archiwum i co ważniejsze ze względu na przedmiot badań, posiada licznie zachowane akta osobowe (1199 j.inw.). Znajdują się wśród nich teczki personalne dotyczące osób związanych z bydgoską administracją miejską zróżnicowane pod względem pełnionych godności, funkcji i stanowisk urzędowych, a także wykonywanych zawodów. Z pewnością były reprezentatywnym materiałem analitycznym. Autor słusznie odnotował, że Akta miasta Bydgoszczy (w tym akta osobowe) jako zespół archiwalny były wielokrotnie wzmiankowane i prezentowane w publikowanych archiwalnych pomocach informacyjnych oraz opracowaniach dotyczących dziejów zespołu, jego zawartości i wartości źródłowej zachowanych archiwaliów Zamieszczano je na łamach naukowych czasopism archiwalnych i regionalnych. Należy zgodzić się z opinią autora, że Akta miasta Bydgoszczy były przedmiotem wykorzystania badawczego przede wszystkim jako typowe źródło do dziejów miasta, chociaż od dłuższego już czasu uznanie części badaczy zyskały akta osobowe, kreujące konkretne postaci, przybliżające człowieka jako sprawcę historii, przez co niezastąpione zwłaszcza w badaniach biograficznych.

W zasadzie uznać można, że tytuł precyzuje zakres chronologiczny rozprawy, który obejmuje lata odrodzonej Rzeczypospolitej. Wiadomo, jednak że obszary stanowiące niegdyś tereny odrębnych zaborów odzyskiwały niepodległość i były inkorporowane w różnym czasie. W przypadku Bydgoszczy był to 19 I 1920 r., gdy miasto zostało formalnie

przyłączone do Polski. Autor wyjaśnia tę kwestię lecz, być może warto byłoby odnotować ten fakt przez uzupełnienie tytułu o właściwe cezury historyczne.

Nie budzi wątpliwości zakres terytorialny rozprawy ograniczony do miasta Bydgoszczy. Mowa przecież o aktach wytworzonych przez organ bydgoskich władz miejskich, najpierw magistrat, zaś po reformie samorządowej w 1933 r. zastąpiony przez zarząd miejski. Sądzić można, że autor traktuje analizowane akta osobowe wskazanego zespołu, z przyczyn o których już była mowa, jako swoistą egzemplifikację zagadnienia, niekiedy posługując się analizą porównawczą i przywołując informacje dotyczące akt osobowych zachowanych w zespołach innych miast przechowywanych w zasobie AP w Bydgoszczy.

2. Podstawa źródłowa.

Szeroki zakres wykorzystanych materiałów źródłowych stanowił solidną podstawę opracowania tematu. Podstawę źródłową rozprawy stanowiły, co oczywiste, Akta miasta Bydgoszczy z lat 1920-1939. Akta osobowe liczące ogółem 1199 j.a. zostały ulokowane w trzech wydziałach Magistratu. Do Wydziału Ogólnego trafiły akta osób pełniących funkcje tytułarne oraz pracowników magistrackich (772 j.a.). Do Wydziału Oświaty i Kultury zaliczono akt nauczycieli i innych pracowników szkół (427 j.a.). Źródłem komplementarnym dla akt miejskich był *Orędownik Wewnętrzny Magistratu Miasta Bydgoszczy*, zawierający normatywy prezydenta miasta dotyczące funkcjonowania władz miejskich i przedsiębiorstw komunalnych. Kwerendą archiwalną objęto również zespoły akt Urząd Wojewódzki Poznański w zasobie AP w Poznaniu i Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu przechowywany w zasobie AP w Bydgoszczy. Uzasadniał je nadzór administracji państwowej nad organami samorządu. Poszukiwania materiałów dotyczących prowadzenia akt osobowych w obu urzędach dały jednak wynik negatywny. Tylko częściowe uzupełnienie informacji o aktach osobowych przyniosła lektura dzienników urzędowych MbDP, MSW oraz obu wymienionych urzędów wojewódzkich. Autor sięgnął również do archiwaliów pruskiej Rejencji Bydgoskiej związanych z problematyką akt osobowych. Wykorzystał źródłowo w zakresie dziejów i archiwizacji akt miejskich dokumentację Archiwum Bydgoskiego z lat 1920-1939, które funkcjonowało jako Oddział AP w Poznaniu, oraz z lat wojny i okupacji niemieckiej, kiedy było Oddziałem Archiwum Rzeszy w Gdańsku. W zakres kwerendy weszły również akta powojennego Zarządu Miejskiego w Bydgoszczy, które pozwoliły na ustalenie losów spuścizny aktowej międzywojennych władz Bydgoszczy. Wreszcie autor wykorzystał zasób Archiwum Zakładowego AP w Bydgoszczy, śledząc losy działań w

ramach wykonania tzw. nadzoru nad narastającym zasobem w Urzędzie Miejskim w Bydgoszczy. Istotna dla historii opracowania zespołu była dokumentacja własna Oddziału Opracowania i Ewidencji AP w Bydgoszczy. Przedmiotem zainteresowania były inwentarze archiwalne zespołów akt miejskich, przede wszystkim Akt miasta Bydgoszczy, ale również porównawczo innych miast. Uzupełnieniem inwentarzy były teczki zespołów, w których zgromadzono środki ewidencji zespołu oraz korespondencję i ewidencję związaną z kolejnymi dopływami akt (nabytkami).

Kwerendą źródłową objęto materiały proveniencji niemieckiej. Były to zwłaszcza publikacje, ale częściowo także archiwalia niemieckie. Autor spenetrował źródłowo zasób Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem, koncentrując uwagę na zespołach HA Rep. 90 A Staatsministerium i HA Rep.93 Ministerium der öffentlichen Arbeiten. Wykorzystał również zbiory biblioteki GStA PK. Miał także świadomość obecności akt osobowych bydgoskich burmistrzów w zespole HA Rep.30, tzn. Regierung zu Bormberg. Były one przedmiotem opisu w artykułach, także jego autorstwa. Poza tym przeprowadził kwerendę w czasie pobytu w Polskiej Misji Historycznej w Würzburgu i podczas realizacji grantu przyznanego z Funduszu naukowo-badawczego im. Theodora Koernerera. Miał tam okazję poznać niemieckojęzyczną literaturę przedmiotu, dotyczącą różnorodnych zagadnień w sprawie akt osobowych.

Poważny udział w bazie źródłowej pracy miały akty prawne, różnorodne pod względem charakteru i profilu oraz czasu wydania. Ta część bibliografii wylicza 62 pozycje. Autor sięgnął nawet do pruskiego landrechtu, czyli Powszechnego prawa krajowego dla państw królewsko-pruskich” (*Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten*) z 1794 r. Wśród pozostałych wykorzystanych normatywów znalazły się przede wszystkim akty prawne wydane w latach 1920-1939 i po 1945 r. W zasadzie można je podzielić na 2 podstawowe grupy. Pierwszą stanowią ustawy i rozporządzenia, dotyczące regulacji prawnej organizacji i funkcjonowania władz i urzędów administracji państwowej ogólnej dotyczącej wielu resortów. Drugą grupę utworzyły akty prawne związane bezpośrednio z szeroko rozumianą dziedziną archiwalną. Autor przywołał przepisy dotyczące narodowego zasobu archiwalnego w ogólności, sposobu prowadzenia akt w urzędach, klasyfikowania i kwalifikowania, oceny i brakowania, oraz przekazywania, porządkowania i przechowywania archiwaliów. Wspomniane normatywy były publikowane najczęściej w Dzienniku Ustaw, dziennikach urzędowych ministerstw, Monitorze Polskim lub ogłaszane w drodze okólników i pism okólnych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Korzystał także z znanego

zbioru przepisów archiwalnych pod red. M. Tarakanowskiej i E. Rosowskiej, wydane w 2001 r.

Integralną częścią bibliografii jest wykaz obejmujący literaturę przedmiotu. Lista uwzględnionych opracowań daje rękojmię dobrej znajomości opisu zagadnienia. Autor uwzględnił wszystkie polskie opracowania bezpośrednio dotyczące tematu, jak również pośrednio związane z analizowanym zagadnieniem. Co szczególnie cenne wykorzystał liczne publikacje niemieckie, do których dotarcie ułatwiły wspomniane już cenne wyjazdy naukowe do Niemiec. Tym samym wpisał się w nurt badań dokumentacji osobowej lub szerzej masowej, obecny w archiwistyce europejskiej. Oprócz literatury stricte archiwalnej, a nawet klasyki archiwalnej (Brennecke, Leesch, Papritz), uwzględnił nowe wyniki badań niemieckich, dotyczące akt osobowych w zakresie potrzeby badań ich wartości, modelu i kryteriów oceny, przydatności akt osobowych jako materiału źródłowego do badań socjologicznych i biograficznych itp. Podstawą literatury były jednak liczne opracowania polskie, które dotyczyły problematyki akt osobowych, zwłaszcza wartości tych akt, ich oceny i porządkowania, przydatności badawczej z punktu widzenia masowości oraz statusu jako egodokumentów w kontekście antropologizacji archiwistyki. Wykorzystana literatura wskazuje jednoznacznie na dobrą znajomość opisu naukowego zagadnienia.

3. Konstrukcja

Konstrukcja pracy opiera się na sześciu rozdziałach poprzedzonych zwyczajowym wstępem, a zamkniętych podsumowaniem. Na końcu pracy zamieszczono bibliografię oraz spisy zamieszczonych ilustracji, schematów, wykresów i tabel. Konstrukcja wykładu nie budzi zastrzeżeń. W narracji zastosowano najbardziej klarowne kryterium rzeczowe, omawiając kolejne zagadnienia mieszczące się w zakresie poszczególnych części tematycznych rozprawy.

W rozdziale I omówiono, jak chce autor, zjawisko akt osobowych. Podkreślając dynamikę zmian w procesie kształtowania się tej dokumentacji. Uwagę skoncentrowano na genezie tego rodzaju akt związanych ściśle z konkretną osobą. XIX - wieczny rodowód akt autor wiąże z kancelarią niemiecką, gdzie początkowo miały formę Konduitenlisten, czyli dokumentacji o charakterze zbiorczym, aby ostatecznie przybrać kształt typowych Personalakten, dotyczących jednej osoby, zawierających wszystkie dokumenty związane z wykonywaną pracą, a służące wykonywaniu nadzoru służbowego. Uwagi związane z genetyką akt osobowych zostały uzupełnione rozważaniami terminologicznymi w sprawie zakresu pojęcia akta osobowe. Przedstawiono je w oparciu o analizę literatury archiwalnej

niemieckiej i polskiej prezentujących podobne stanowiska. Naturalną konsekwencją obranego toku narracji było systematyczne omówienie polskiej i niemieckiej literatury poruszającej problematykę akt osobowych. Treścią ostatniej części rozdziału są interesujące dane dotyczące akt osobowych uzyskane za pośrednictwem ankiety rozesłanej od archiwów polskich. Ilustrują one m. in. ich stan zachowania w archiwach, znikomy zakres brakowania, zmiany kategorii archiwalnej z B 50 na A, zespoły archiwalne o największej liczbie akt osobowych w poszczególnych archiwach, stan i metody ich opracowania. Autor podkreślił podobieństwa w podejściu do akt osobowych w archiwistyce niemieckiej i polskiej, mające swoje źródło w niemieckiej tradycji kancelaryjnej obszarów stanowiących niegdyś teren zaboru pruskiego.

Rozdział II poświęcono omówieniu tworzenia podstaw prawnych postępowania z aktami osobowymi. Autor szczegółowo prześledził akty prawne dotyczące akt osobowych wydane w międzywojennym dwudziestoleciu. W zasadzie ograniczały się do rozporządzeń ministerialnych, które sposób postępowania z aktami osobowymi określały wedle własnych zasad, do przechowywania wieczystego kwalifikując uznaniowo, tylko wybraną ich część. Zabrakło ogólnopaństwowego normatywu w tym zakresie. Z kolei przedstawiono ewolucję w zakresie ustalania okresów przechowywania akt osobowych. Przez bardzo długi okres zachowywano je przez 50 lat od ustania stosunku pracy. Od 2018 r. skrócono termin do lat 10, lecz przed udzieleniem zgody na wybrakowanie konieczne było przeprowadzenie ekspertyzy archiwalnej kat. BE 50 i ewentualnie część z nich zakwalifikować do kat. A. Ostatecznie akta osobowe wytworzone do 1950 r. a priori zakwalifikowano do kat. A, tytułem pewnej rekompensaty w narodowym zasobie archiwalnym uszczuplonym wskutek strat poniesionych podczas II wojny światowej. W dopełnieniu rozważań autor skrupulatnie przedstawił wszystkie normatywy odnoszące się do osobowych, wydane przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, włącznie z ostatnią regulacją tj. zarządzeniem nr 16 z 10 XI 2014 r. wprowadzającym jednolite przepisy.

W rozdziale III (38 s.) autor skupił uwagę na organizacji władz miejskich Bydgoszczy w latach 1920-1939, z uwzględnieniem genezy akt osobowych. Rozpoczął od aktów prawnych przywracających Bydgoszcz Polsce. Zwrócił uwagę na aktualne w przypadku Bydgoszczy odrębności ustrojowe b. Dzielnicy Pruskiej i obowiązujące przez wiele lat ustawodawstwo pruskie (ordynacja miejska z 1853 r.), także w sprawach samorządu. Kres odrębności położyło rozporządzenie z 19 I 1928 r. o unifikacji kraju (z mocą od 1931 r.) oraz ustawa zmianie ustroju samorządowego z 1933 r. Zasadniczą rolę w administracji miejskiej odgrywała Rada Miasta i Magistrat z często zmienianą strukturą organizacyjną urzędu, która liczyła 10 komórek głównych (decernaty, wydziały) i kilka referatów. Magistrat sprawował

również nadzór nad zakładami komunalnymi i przedsiębiorstwami miejskimi. W następnej części rozdziału zaprezentowano przepisy prawne, dotyczące zatrudniania pracowników miejskich, zarówno pruskie jeszcze obowiązujące, jak i wydane już przez Polaków. Rzutowały one na zawartość ich akt osobowych. Prowadzeniem akt osobowych zajmowały się trzy komórki organizacyjne: Oddział Osobowy (Biuro Generalne) w Wydziale Ogólnym, Oddział Szkolny w Wydziale Oświaty i Kultury oraz Oddział Szpitalny w Wydziale Zdrowia. Autor prześledził szczegółowo kompetencje i czynności służbowe poszczególnych komórek organizacyjnych, w istocie wytyczając obieg informacji w urzędzie związany z obsługą spraw osobowych, od wszczęcia sprawy po wydanie właściwej decyzji, czyli określenie tzw. punktów zatrzymań. W zasadzie można było pokusić się o przedstawienie obiegu informacji dla kilku rodzajów spraw, tak jak uczynił to autor później, analizując obieg akt (pism), który jest jego logiczną konsekwencją. Badania obiegu informacji weszły już do warsztatu badań archiwalnych i znalazły ślad w literaturze przedmiotu.

Treść IV rozdziału rozprawy zajęły rozważania na temat powstawania i prowadzenia akt osobowych. Autor widzi je jako część składową procesu aktotwórczego, rozumianego jako szeroki proces utrwalania informacji w dokumentach. Najpierw przedstawił ogólny obieg akt w bydgoskim magistracie, określając czynności typowo kancelaryjne w ujęciu dynamicznym. Z kolei przedstawił prowadzenie akt osobowych (proces aktotwórczy) na przykładach spraw w Wydziale I, najbardziej reprezentatywnym dla analizowanej materii. Zaprezentował je dla kilkunastu rodzajów spraw. Były to: zatrudnienie, nominacje na godności magistrackie, zatrudnianie nauczycieli w szkołach miejskich, sprawy z zakresu stosunku pracy, korespondencja zewnętrzna, awanse, oceny pracowników, sprawy medyczne, urlopy, sprawy dyscyplinarne, karne, emerytalne, rozwiązanie stosunku pracy, obieg zewnętrzny akt osobowych, akta osobowe o charakterze poufnym, pieczęcie pieczętki i dokumentacja wytworzona po 1939 r., stanowiące swoiste posteriora. Autor świadomy obecności w aktach osobowych dokumentów o charakterze osobistym, prywatnym podkreślił antropologiczny walor tej dokumentacji.

Rozdział V poświęcono archiwizacji akt osobowych Magistratu miasta Bydgoszczy. Autor prześledził losy spuścizny aktowej władz miejskich w dwóch okresach historycznych, Polsce międzywojennej i po 1945 r. W latach 1920-1939 w magistracie funkcjonowały dwie registratury: bieżąca, w której przechowywano akta spraw potrzebnych w urzędowaniu i reponowana, pełniąca rolę archiwum zakładowego, w której przechowywano akt spraw zakończonych. Nadzór nad ewentualnym brakiem akt sprawowało Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Bydgoszczy. Jednostką organizacyjną magistratu było działające

równolegle Archiwum Miejskie z archiwariuszem miejskim Zygmuntem Malewskim. Miały do niego trafiać archiwalia posiadające wartość historyczną, lokalną lub archiwalną. Spośród akt osobowych do przechowywania wieczystego zakwalifikowano wyłącznie akta osobowe burmistrzów, radców miejskich i nauczycieli z okresu zaboru pruskiego. W latach 1939-1945 akta osobowe pozostawały w komórkach organizacyjnych urzędu. Jedynie akta osobowe nauczycieli polskich przekazano do Archiwum Rzeszy w Gdańsku Oddział w Bydgoszczy. Niezrealizowana pozostała próba przekazania akt miejskich do Archiwum Bydgoskiego w 1942 r. Zasadnicze przekazania akt osobowych miały miejsce już po 1945 r. Pierwsze przekazanie nastąpiło w 1950 r. i objęło tylko część akt, przede wszystkim członków magistratu z II połowy XIX i I połowy XX wieku. Ostatecznie akta osobowe proveniencji miejskiej zostały przekazane w latach 1976-1978. Opracowanie zespołu trwało również kilka lat. Pierwsze prace wykonała dr A. Perlińska, wydzielając kat. A i akta osobowe kat. B 50. Akta osobowe kat. B 50 zostały poddane częściowemu brakowaniu. Część ze względu na luki w zespole zakwalifikowano do kat. A. Ostatecznie w 2011 r. akta kat. B 50 przekwalifikowano do kat. A i jako materiały archiwalne włączono do zespołu. Akta te liczą 1199 j.a. i stanowią jedną tak liczną grupę wśród akt miejskich. Ostatecznie akta osobowe początkowo traktowane jako dokumentacja przydatna dla celów bieżących, następnie posiadająca wartość okresową, w końcu uzyskała walor materiałów archiwalnych.

W rozdziale VI autor obszernie i wnikliwie scharakteryzował akta osobowe bydgoskiego magistratu. Zwrócił uwagę na specyfikę zawartości akt zależną od zajmowanego stanowiska i statusu służbowego. Omawiając zawartość akt osobowych uwzględnił cechy zewnętrzne jednostek aktowych, opis i oznaczenia kancelaryjne poszytów, a szczególnie co najbardziej istotne, rodzaje i cechy zewnętrzne i wewnętrzne zawartej w nich dokumentacji. Podkreślił również różnorodną tematyczność tych archiwaliów, których wspólnym motywem pozostaje zatrudnienie, a także liczne przykłady obecności materiałów o cechach dokumentacji osobistej składającej się na obraz konkretnej osoby, której dotyczą.

4. Rezultat badawczy.

Rezultatem podjętych przez mgra Piotra Falkowskiego badań jest wielostronne i dogłębne opracowanie tematu i zakończone sukcesem badawczym wszechstronne i wyczerpujące przedstawienie problematyki akt osobowych, stanowiących część znaczącego rozmiarami zespołu Akta miasta Bydgoszczy z lat 1920-1939. Wspomniana spuścizna aktowa bydgoskich władz miejskich to jeden z najważniejszych zespołów archiwalnych w zasobie Archiwum Bydgoskiego, niezmiennie ciesząc się zainteresowaniem użytkowników. Zespół ten

po zaburzonych losach trafił do zasobu, był wielokrotnie uzupełniany o kolejne nabytki, zwłaszcza akt osobowych, w końcu został opracowany. Akta bydgoskiego magistratu były już przedmiotem opisu historycznego, lecz jedynie jako podstawowe źródło do dziejów miasta. Praca mgra Piotra Falkowskiego uzupełnia jego naukowy opis archiwalny. Na uznanie zasługuje dobre przygotowanie warsztatowe autora i przyjęcie wypróbowanej metody badawczej opartej na jednolitej strukturalnie narracji. Z powodzeniem zastosował metody badań procesów aktotwórczego i archiwotwórczego. Autor przyjął również metodę tzw. generalizacji polegającej na krótkiej i treściwej konstatacji rezultatów badawczych osiągniętych w każdym z rozdziałów, słusznie uwzględnione w podsumowaniu rozprawy. Rozprawa została oparta na obfitej bazie źródłowej, zarówno polskiej jak i obcojęzycznej, zwłaszcza niemieckiej, co oczywiście, zważywszy na tradycje kancelarii i archiwistyki pruskiej obecne na terenach b. zaboru pruskiego.

5. Uwagi dyskusyjne

Podstawowe tezy zawarte w rozprawie uznaję za słuszne i należycie udokumentowane. Wątpliwości nie budzi konstrukcja pracy. Być może jednak warto było się pokusić o odrębne potraktowanie obiegu informacji, jako czynnika sprawczego obiegu akt (pism). Wynikał on z rangi i zakresu kompetencji Magistratu. Analiza obiegu informacji uwypukliłaby wynikające stąd wielorakie źródła i kierunki przepływu informacji. Byłaby podstawą do ustalenia obiegu akt, określeniu procesu aktotwórczego i charakteru wytworzonej dokumentacji. Podniesiona uwaga nie wpływa na wartość przedstawionej rozpraw. Autor przyjął bowiem inny wariant metody badawczej bazujący na szczegółowym opisie obiegu pism. Praca podejmuje temat dotąd niezbadany i zawiera wnikliwe jego opracowanie, które dokumentuje dobre opanowanie zasad pracy naukowej przez autora. Stanowi samodzielny i wartościowy wkład do badań archiwalnych.

W mojej ocenie rozprawa autorstwa mgra Piotra Falkowskiego spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim określone **Ustawą z 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce** tej podstawie wnioskuję o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/- dr hab. Marek Romaniuk/

Bydgoszcz, 22. 08.2023 r.